

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v36.2025.10>*М. М. Ігошин, О. О. Попкова*

ОСОБЛИВОСТІ УНІФІКАЦІЇ НОРМ СПАДКУВАННЯ В РАМКАХ РАДИ ЄВРОПИ

Постановка спільної проблеми в сфері норм спадкування в рамках Ради Європи. В сучасному світі питання щодо уніфікації норм спадкування набуває важливого значення, а особливо в межах Ради Європи, де взаємодіють правові системи різних держав-членів.

Незважаючи на наявність таких міжнародних договорів як Гаазька конвенція про право, застосоване до спадкування майна померлих осіб 1989 року, яка була спрямована на встановлення єдиних правил визначення застосованого права та зусилля Європейського Союзу щодо гармонізації норм таких як Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС про компетенцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання нотаріальних актів з питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування від 4 липня 2012 р. № 650/2012, у межах Ради Європи питання щодо уніфікації спадкового права залишається дискусійним.

На наш погляд, питання в межах Ради Європи є важливим з огляду на юридичну неоднорідність правових систем держав-членів також велика мобільність громадян, володіння майном у різних юрисдикціях роблять цю тему актуальною для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, що стосуються сфери уніфікації норм спадкування в рамках Ради Європи. Проблематиці дослідження правових аспектів уніфікації норм щодо спадкування в рамках Ради Європи, присвячено дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: Михайлів М.О., Кармаза О.О., Кисіль В. І., Довгерт А. С. а також дослідження багатьох нормативних документів.

Наприклад, Михайлів М.О. в своїх наукових працях аналізує питання уніфікації колізійних норм у сфері міжнародних спадкових відносин та роль міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах у регулюванні спадкування за заповітом. Він досліджує підходи до поняття та правової природи уніфікації норм у міжнародному приватному праві, висвітлює актуальні проблеми колізійного регулювання спадкових відносин за допомогою багатосторонніх міжнародних договорів, а також приділяє особливу увагу питанням колізійного регулювання спадкування у міжнародних договорах про правову допомогу з цивільних правовідносин.

Кармана О. О., досліджує питання в сфері спадкування в міжнародному приватному праві. Зокрема зосереджується на питаннях колізійних норм спадкування ускладнених іноземних елементом, формах заповіту, а також порівняльному аналізі спадкового права в різних державах. Також вагому увагу автор приділяє гармонізації українського спадкового права з міжнародними стандартами.

Метою статті є аналіз правового регулювання міжнародного спадкування в рамках такої організації як Рада Європи.

В межах сформульованої мети дослідження визначено наступні завдання дослідження:

Провести аналіз відповідних конвенцій та протоколів до них щодо норм спадкування в рамках Рада Європи.

Проаналізувати українське законодавство, зокрема, Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004.

Проаналізувати міжнародні договори, нормативно-правові акти ЄС та доктринальних положень про спадкування.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших гарантій права приватної власності є спадкування, яке в свою чергу пропонує високий рівень приватноправової культури і тим самим показує особливості правового порядку в сучасному світі.

Слід зазначити, у багатьох сучасних конституціях визнання права приватної власності є невід'ємною частиною визнання права на спадщину. Регулювання спадкування за нормами національного матеріального права дається багатьма історично сформованими правовими інститутами, які відрізняються від країни до країни рівнем деталізації регулювання, конкретним складом інститутів та деякими іншими параметрами.

Високий ступінь мобільності сучасних людей ставить перед національною правовою системою завдання вибору найбільш підходящого способу регулювання спадкування у випадках, коли реальна структура спадкових відносин ускладнюється зовнішнім елементом.

У той же час різноманітні фактори, такі як спадковий консерватизм, політичні мотиви, відмінності у змісті та складі інститутів спадкування, виступають сильним стримуючим фактором процесу уніфікації підходів до спадкового права з іноземним елементом.

Рада Європи є однією з найвпливовіших регіональних міжнародних політичних організацій. 5 травня 1949 року Бельгія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Великобританія, Франція та Швеція підписали Статут Ради Європи, який проголошував мету побудови об'єднаної Європи на основі свободи та демократії, прав людини і верховенство права.

«За час свого існування Рада Європи розробила широку правову базу – понад 200 договорів, що регулюють різні аспекти світової політики. Унікальність Ради Європи полягає в існуванні механізмів контролю за виконанням положень конвенцій, центральним органом яких є Європейський суд з прав людини у Страсбурзі, який діє на допоміжній основі та забезпечує ефективне виконання положень конвенцій Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [1, с. 97].

Важливою особливістю Інституту захисту прав людини в Раді Європи є наявність дієвого механізму імплементації розроблених стандартів. Центральним елементом цього механізму, безсумнівно, є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [2], на основі якої було створено Європейський суд з прав людини, та пов'язані з нею протоколи.

«Особливу цінність має право Суду розглядати індивідуальні скарги громадян на порушення їх прав і свобод у межах держави. Крім того, Конвенція та Протоколи до неї містять широкий спектр громадянських, політичних, економічних та соціальних прав і свобод, що є стимулом для держав-членів Ради Європи закріпити гарантії цих прав у національному законодавстві. Підписання та ратифікація Європейської конвенції є обов'язковою для вступу до Ради Європи» [3, с. 82].

Застосування європейських стандартів – це активна державна діяльність, спрямована на реформування законодавства з метою приведення його у відповідність до європейських стандартів, що містяться або в Конвенціях, або в Рекомендаціях Ради Європи, у спосіб, закріплений у механізмах імплементації законодавства.

Використання європейських стандартів є формою реалізації стандартів, закріплених у Конвенції та в документах Ради Європи, що потребує активної законодавчої та правоохоронної діяльності з боку компетентних державних органів.

Конституцією України [4] (п. 32 ст. 85) передбачено, що Верховна Рада України затверджує обов'язковість міжнародних договорів України. А відповідно до ст.9 Закону України «Про міжнародні договори України» [5] Конвенція Ради Європи має бути ратифікована.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була підписана в Римі 4 листопада 1950 року і ратифікована з деякими застереженнями Верховною Радою України 17 липня 1997 року. У конвенції та протоколах до неї країни-члени Ради Європи погодилися гарантувати своїм громадянам громадянські та політичні права та свободи, але не передбачають права на спадщину [2].

Відповідно до Першого протоколу (підписаного 20 березня 1952 р.), ратифікованого Україною 17 липня 1997 р., кожна фізична або юридична особа має право на мирне користування своїм майном (ст. 1). Слід зазначити, що право власності є одним із основних прав, які охороняються сучасним демократичним правом. Гарантії реалізації цього права існують не лише в національному законодавстві окремих держав, а й на європейському рівні [6].

Враховуючи, що метою Ради Європи є гарантувати людську гідність, підтримувати основні цінності, такі як демократія, права людини (включаючи права власності) і верховенство права, а також будувати толерантне та культурне суспільство, було б доцільно додати вищезгадані норми Конвенції про права людини щодо спадкового права та складання заповітів.

У спадковому праві наявність реєстру заповітів дає змогу відстежувати заповіти та розпорядження у разі смерті спадкодавця та забезпечувати їх виконання. Фактично нерозкрита воля вважається неіснуючою. З огляду на переваги системи реєстрації заповітів і переконання, що така система полегшить пошук заповітів, складених за кордоном, набула чинності Конвенція «Про створення системи реєстрації заповітів» від 16 травня 1972 р., яка для України набрала чинності 31 грудня 2010 р. [7].

Слід зазначити, що Конвенція «Про створення системи реєстрації заповітів» передбачає створення реєстру в кожній Договірній державі, що

дозволяє заповідачеві реєструвати свій заповіт не тільки в державі свого проживання, а й в інших Договірних державах і уникати ситуацій, коли заповіт не відомий в іншій державі, наприклад, за місцем знаходження спадкового майна.

Конвенція містить основний принцип заповітного пошуку. Вона полягає в тому, що кожна держава-член веде свій власний національний реєстр заповітів, а міжнародний пошук здійснюється шляхом обміну запитами та відповідями між національними органами влади, не відкриваючи доступу до національних реєстрів.

Кожна Договірна Держава призначає орган, відповідальний за передачу інформації про записи в національному реєстрі заповітів іншим державам та за отримання запитів від органів, призначених в інших державах, після смерті спадкодавця. Зазвичай це агентство національного нотаріуса або Міністерства юстиції. Така національна система обміну інформацією на основі реєстрів сприяє регулюванню міжнародного спадкування за заповітом.

Конвенція «Про створення системи реєстрації заповітів» передбачає конфіденційність існування заповіту протягом життя спадкодавця.

Тому ані зміст заповіту, ані його існування не повинні бути розголошені до смерті заповідача. Забезпечення цієї конфіденційності закріплено в перших двох параграфах статті 8 конвенції, які передбачають:

- реєстрація є конфіденційною протягом життя заповідача;
- після смерті заповідача будь-яка особа може зробити це згідно зі статтею 7 за умови пред'явлення витягу зі свідоцтва про смерть або іншого прийнятного доказу смерті [7].

Майже всі реєстри європейських країн відповідають першому з цих принципів, навіть якщо держава, в якій знаходиться реєстр, не підписала та/або не ратифікувала конвенцію про запровадження системи реєстрації заповітів. Вісімнадцять реєстрів вимагають пред'явлення свідоцтва про смерть, щоб особа могла отримати інформацію з реєстру. Проте порядок реєстрації, який не вимагає видачі свідоцтва про смерть, передбачає, що такі реєстри не використовуються до смерті спадкодавця [7].

У цих випадках сама організація процесу спадкування зазвичай вимагає судового втручання, щоб переконатися, що заповідач дійсно помер до того, як можна буде ознайомитися з реєстром. В Австрії, наприклад, лише нотаріус як «уповноважений юстиції» має право подати заяву про внесення до реєстру. Свідоцтво про смерть у цьому контексті не вимагається, оскільки смерть заповідача встановлена судом.

Конвенцію «Про створення системи реєстрації заповітів» ратифікували 12 європейських держав. Першими в 1970-ті роки це зробили Франція, Бельгія, Нідерланди, Туреччина і Кіпр, в 1980-ті до них приєдналися Італія, Іспанія, Португалія та Люксембург, і вже в 2000-ті – пострадянські держави: Естонія, Литва, Україна. До держав, які підписали конвенцію без ратифікації, належать Німеччина, Данія і Великобританія.

Варто звернути увагу, що на відміну від країн загального права, в межах європейських країн романо-германського права спадкування є універсальним та здійснюється на підставі заповіту.

Різноманіття цілей використання трасту, а також його гнучкість в регулюванні спадкових питань, зумовили поширення даного інструменту по всьому світу. В результаті суди континентальної системи права зіткнулися з питаннями, що виникають в сфері визнання і регулювання трастів. Проблема, яка виникає у зв'язку з визнанням спадкових трастів в країнах континентальної правової системи, перш за все пов'язана з проблемою співвідношення права, що застосовується до трасту, і права, застосовного до відносин спадкування за законом і заповітом.

Єдиним універсальним міжнародним договором, який встановлює спільні колізійні норми у сфері спадкового права, є Конвенція «Про право, що застосовується до спадкування майна померлих», прийнята в Гаазі 1 серпня 1989 року [8]. З цієї Конвенції передбачає, що спадкування регулюється законодавством держави, в якій померлий мав місце проживання на момент його смерті, за умови, що він був громадянином цієї держави. Спадкування також регулюється законодавством держави, в якій померлий перебував на момент його смерті, за умови, що він проживав у цій державі щонайменше 5 років безпосередньо перед смертю. Однак у виняткових випадках, якщо на момент смерті він мав більш тісні зв'язки з державою, громадянином якої він був, застосовується законодавство цієї держави. У всіх інших випадках до спадкування застосовується право країни, громадянином якої був померлий на момент смерті, якщо на той момент він не мав більш тісних зв'язків з іншою країною. Слід зазначити, що ця Конвенція не набула чинності для держав, але є єдиним прикладом міжнародної уніфікації колізійних норм для встановлення універсального зв'язку зі спадкуванням з іноземним елементом.

Регіональна уніфікація колізійних норм у сфері спадкового права в ЄС також виглядає успішною. Так, Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу № 650 про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання судових рішень, прийняття та виконання нотаріальних правочинів та створення Європейського свідоцтва про спадщину [9] (Рим IV Положення) про універсальний конфлікт інтересів було встановлено 4 липня 2012 року, яке визначає право, застосовне до всіх питань спадкування в цілому. Так і в ч. 1 ст. 21 Регламенту «Рим IV» передбачає, що, якщо в цьому Регламенті не передбачено інше, правом, що застосовується до всіх справ про спадкування в цілому, є право держави, в якій померлий перебував на момент смерті [9].

Таким чином, на основі аналізу законодавства іноземних держав та міжнародних договорів можна виділити два види конфлікту інтересів, які можуть застосовуватися, зокрема, до спадкування: «право держави громадянства» (*lex patriae*) і «закон держава проживання» (*lex domicilii*).

Висновки. Рада Європи є однією з найвпливовіших регіональних міжнародних політичних організацій. 5 травня 1949 року Бельгія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Великобританія, Франція та Швеція підписали Статут Ради Європи, який проголошував мету побудови об'єднаної Європи на основі свободи та демократії, прав людини і верховенства права.

У спадковому праві наявність реєстру заповітів дає змогу відстежувати заповіти та розпорядження у разі смерті спадкодавця та забезпечувати їх виконання. Фактично нерозкрита воля вважається неіснуючою. З огляду на переваги системи реєстрації заповітів і переконання, що така система полегшить пошук заповітів, складених за кордоном, набула чинності Конвенція про створення системи реєстрації заповітів від 16 травня 1972 р., яка для України набрала чинності 31 грудня 2010 р.

На основі аналізу законодавства держави, міжнародних договорів, нормативно-правових актів ЄС та доктринальних положень про спадкування за законом зроблено такі висновки:

- основними колізійними зв'язками, які будуть застосовуватися до справ, пов'язаних з іноземним правонаступництвом, є: «закон країни громадянства» та «закон країни останнього місця проживання»;

- застосування суперечливих критеріїв «громадянство» та «останнє постійне місце проживання» до спадкоємства з іноземним елементом має як переваги, так і недоліки, однак ми вважаємо, що застосування колізійного права «закон останнього постійного місця проживання померлого» є більш прийнятним і відповідає правовій природі міжнародного спадкування;

- вважаємо за доцільне застосувати до спадкових правовідносин «закон держави останнього постійного проживання спадкодавця» замість референтної колізії «останнє місце проживання померлого», тобто останнє постійне місце проживання спадкодавця має характеризуватися такими ознаками, як: безперервне проживання фізичної особи (померлого) на території іноземної держави не менше п'яти років безпосередньо до смерті; особа (заповідач) має родинні та/або соціальні зв'язки з цією державою; наявність підстав для постійного проживання фізичної особи (спадкодавця) на території цієї держави (довідка про постійне проживання в іноземній державі);

- аналіз проблем у сфері врегулювання спадкових конфліктів та інтенсивне оновлення європейського законодавства свідчить про необхідність удосконалення українського законодавства у сфері врегулювання спадкових конфліктів та гармонізації законодавства України з міжнародними договорами та нормативними актами ЄС.

Важливою особливістю Інституту захисту прав людини в Раді Європи є наявність дієвого механізму імплементації розроблених стандартів. Центральним елементом цього механізму, безсумнівно, є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, на основі якої було створено Європейський суд з прав людини, та пов'язані з нею протоколи.

Література

1. Михайлів М.О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах як джерело правового регулювання спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 10. С. 231.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 24.03.2025 року)

3. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: наук.-практ. посіб. Київ: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. С. 200.
4. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.03.2022 року)
5. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 24.03.2025 року)
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 24.03.2025 року)
7. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів від 16.05.1972 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_678#Text (дата звернення: 24.03.2025 року)
8. Конвенція про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб, прийнята у Гаазі 1 серпня 1989 р. URL: <https://assets.hcch.net/docs/5af01fa4-c81f-4e99-b214-64421135069f.pdf> (дата звернення 24.03.2025 року)
9. Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу про компетенцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання нотаріальних актів з питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування від 4 липня 2012 р. № 650/2012. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF> (дата звернення 24.03.2025 року).

Анотація

Ігошин М. М., Попкова О. О. Особливості уніфікації норм спадкування в рамках Ради Європи. – Стаття.

Розглянуто питання які пов'язані з проблематикою уніфікації норм щодо спадкування в такій організації як Рада Європи. Однією з головних цілей Ради Європи у сфері міжнародного приватного права є забезпечення ефективної взаємодії між юрисдикціями держав-членів, також включно з регулюванням спадкових відносин, що містять іноземний елемент.

Висвітлено Роль Ради Європи у формуванні єдиних стандартів у сфері захисту прав людини, зокрема права власності, крізь призму міжнародних договорів. Особливу увагу приділено Конвенції про створення системи реєстрації заповітів від 16 травня 1972р., яка встановила універсальний режим реєстрації заповітів та принцип обміну інформації між державами-учасницями.

Проаналізовані норми Гаазької конференції про право, застосоване до спадкування майна померлих від 1 серпня 1989 року, яка була спрямована на встановлення єдиних правил визначення застосованого права у сфері спадкових відносин, та документу що став значущим в Європейському Союзі, а саме Регламенту ЄС №650/2012 який впровадив Європейське свідоцтво про право на спадщину.

Видокремлено два основні підходи до визначення права, що застосовується у спадкових відносинах ускладнених іноземним елементом: застосування права держави громадянства (*lex patriae*) або закон місця проживання (*lex domicilii*) що свідчить про гармонізацію норм спадкового права в європейському просторі.

Проаналізовано проблеми у сфері врегулювання спадкових конфліктів та інтенсивне оновлення європейського законодавства, що свідчить про необхідність удосконалення українського законодавства у сфері врегулювання спадкових конфліктів та гармонізації законодавства України з міжнародними договорами та нормативними актами ЄС.

Ключові слова: уніфікація, спадкування, Рада Європи, міжнародне приватне право, спадкування в міжнародному приватному праві, норми спадкування.

Summary

Igoshin M. M., Popkova O. O. Features of the unification of inheritance rules within the framework of the Council of Europe. – Article.

Issues related to the problem of unification of inheritance rules in an organization such as the Council of Europe are considered. One of the main goals of the Council of Europe in the field of private international law is to ensure effective interaction between the jurisdictions of the member states, including the regulation of inheritance relations containing a foreign element.

The role of the Council of Europe in the formation of uniform standards in the field of human rights protection, in particular property rights, through the prism of international treaties is highlighted. Particular attention is paid to the Convention on the Establishment of a System of Registration of Wills of May 16, 1972, which established a universal regime for the registration of wills and the principle of information exchange between the participating states.

The norms of the Hague Conference on the Law Applicable to Succession of Deceased Property of August 1, 1989, which was aimed at establishing uniform rules for determining the applicable law in the field of inheritance relations, and the document that has become significant in the European Union, namely EU Regulation No. 650/2012, which introduced the European Certificate of Succession, are analyzed.

Two main approaches to determining the law applicable in inheritance relations complicated by a foreign element are identified: the application of the law of the state of citizenship (*lex patriae*) or the law of the place of residence (*lex domicilii*), which indicates the harmonization of inheritance law norms in the European space.

Problems in the field of resolving inheritance conflicts and intensive updating of European legislation are analyzed, which indicates the need to improve Ukrainian legislation in the field of resolving inheritance conflicts and harmonizing Ukrainian legislation with international treaties and EU regulations.

Key words: unification, inheritance, Council of Europe, private international law, inheritance in private international law, inheritance norms.